

Een jachtig leven

Stadhouder-koning Willem III en zijn jachtpartijen tussen 1672-1702

William III hunting at Het Loo, Dirk Maas (1696), Dublin, National Gallery of Art.

Naam: Björn Spekschoor

Studentnummer: 4584279

Cursus: Bachelorwerkstuk

Begeleider: Lidewij Nissen MA

Datum: 15 juni 2019

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Hovelingen	9
Hoofdstuk 2: Ambassadeurs en hun correspondentie	14
Hoofdstuk 3: Visuele representaties van jachtpartijen van de stadhouder	18
Conclusie	28
Bronnen:	30
Literatuur:	30

Inleiding

De koning van Engeland had zijn onderdanen verboden, waar ze zich ook mochten bevinden, om M. de Monmouth een teken van respect te geven. De Prins van Oranje daarentegen beval alle troepen der Staten dezelfde eer te bewijzen aan M. de Monmouth, die zij terugkeerden naar de Graaf de Waldeck, hun Generaal (...) Hij [Prins van Oranje] vroeg hem [Monmouth] om na de ondertekening van de wapenstilstand te gaan jagen op Dieren samen met Mylord Brandon en vele andere Engelsen van de laatste samenzwering.¹

Deze beschrijving van gebeurtenissen werd gegeven door Jean Antoine de Mesmes, graaf van Avaux en ambassadeur van Frankrijk in Den Haag. Stadhouders Willem III (1650-1702) zou volgens De Mesmes de Hertog van Monmouth en diens samenzweerders hebben uitgenodigd voor een jachtpartij op het landgoed te Dieren. De hertog was een buitenechtelijk kind van de Engelse koning Charles II die zelf geen legitieme kinderen had. Dit zou na de dood van Charles nog voor problemen zorgen in de vorm van een opstand. Avaux beschreef hoe Monmouth en Willem III samen op jacht gingen. Voor Avaux was het jagen van Willem III dus verbonden met de politiek die de stadhouder bedreef. Dat Willem een liefhebber was van de jacht is over het algemeen wel bekend. Wat de betekenis van Willems jacht was in de Republiek van die tijd is echter nog maar weinig onderzocht.

De betekenis van de jacht kan het beste bekeken worden vanuit het concept ‘politieke cultuur’. Daarvoor moest eerst gekeken worden wat dit concept precies inhoudt. De afgelopen decennia (al vanaf de jaren vijftig) hebben historici, maar met name politicologen gediscussieerd over wat politieke cultuur precies inhoudt. Een van de eerste academici die dit concept gebruikte was de politicoloog Gabriel Almond. Die schreef in 1956 dat “elk politiek systeem is ingebed in een bepaald patroon van oriëntaties die gericht zijn op acties”², maar hierbij had hij geen oog voor de houdingen en waarden die later juist standaard werden geïncorporeerd in definities van het concept politieke cultuur, zoals “attitudes to politics”, “national character” and “cultural ethos”³.

De historicus Ronald Formisano vat de ontwikkelingen omtrent het concept “politieke cultuur” van de afgelopen decennia samen. Volgens hem hebben historici ‘politieke cultuur’ altijd heel vrij gebruikt zonder te klagen over de afwezigheid van een duidelijke betekenis. Recente studies (voor 2001) zouden voornamelijk gaan over de populaire deelname in publieke vieringen, rituelen,

¹ Vrije vertaling van: Jean Antoine Cte d’Avaux 14 juli 1684, *Negociations du comte d’Avaux en Hollande depuis 1679 jusqu’en 1688* (1754) Vol. 4, 8.

² Vrije vertaling uit: Ronald P. Formisano, “The Concept of Political Culture”, *Journal of Interdisciplinary History* 31:3 (Winter 2001) 393-426, aldaar 396.

³ Ibidem.

parades en andere vormen van “out-of-door politics”. Ook symbolen en betekenissen van die activiteiten zoals die in de printcultuur voorkwamen werden vaak onderzocht, maar hierbij werd geen aandacht gegeven aan de machtsrelaties in de maatschappij. Ook is Formisano van mening dat de “logica” van politieke cultuur altijd vergelijkend is. Er zouden vergelijkingen gemaakt moeten worden per locatie (stad, vorst, land) in plaats van vergelijkingen door de tijd heen (politieke cultuur 18^e eeuw en post-revolutie begin 19^e eeuw). Daarnaast dienen historici aandacht te besteden aan verschillende dimensies van macht in de samenleving. Het gebruik van het concept ‘politieke cultuur’ is sinds het midden van de twintigste eeuw dus veranderd en bevat meer mogelijkheden dan de eerste politicologen boden. Juist de recente studies van ‘out-of-door politics’ komen van pas in de bestudering van de jacht, maar ook het vergelijkende aspect en de rol van machtsrelaties bieden mogelijkheden.⁴

Over die machtsrelaties heeft de historica Barbara Stollberg-Rilinger al meer onderzoek naar gedaan. Zij stelt dat macht onder meer via rituelen wordt gepresenteerd. Volgens haar hebben rituelen een aantal kenmerken: ze zijn repetitief en gestandaardiseerd in hun naar buiten tredende vorm; rituelen zeggen niet iets, maar ze doen iets; rituelen worden demonstratief op- of uitgevoerd; rituelen zijn symbolisch, omdat ze naar iets buiten zichzelf verwijzen en een grotere context oproepen. Deze grotere context wordt gesymboliseerd en tegelijkertijd versterkt. Rituelen creëren volgens Stollberg-Rilinger dus structuur en continuïteit. Ook de jacht kan daarmee tot op zekere hoogte als een ritueel worden gezien doordat het repetitief, demonstratief en symbolisch is, het verwijst naar iets buiten zichzelf. De jacht krijgt zo een betekenis in de politiek maar ook de politieke cultuur.⁵

Pas sinds de jaren 1990 wordt er door historici specifiek gefocust op de jacht als onderdeel van de politieke cultuur. De historicus Jeremy Kruse schreef in 1993 in zijn artikel “Hunting, magnificence and the court of Leo X” hoe bij paus Leo X de jachtexpedities een onderdeel waren van een strategie van grootsheid (magnificence). Volgens humanisten was het een deugd om te gaan jagen en Leo X maakte het, in tegenstelling tot zijn voorgangers, een gestandaardiseerd gebruik van de staat, waarbij de paus een beleid opzette om de jacht te reguleren. Het was niet enkel meer recreatie en vermaak voor bezoekers. Jacht werd ook belangrijk als onderdeel van diplomatie. Diplomaten moesten met Leo X in contact komen als hij aan het jagen was en soms deden ze er zelfs aan mee. Hierdoor verspreiden die diplomaten een bepaald beeld van de paus over heel Europa, omdat zij over het jachtritueel schreven in hun brieven aan het ‘thuisfront’. Leo presenteerde zich door te gaan jagen ook aan de lokale bevolking. Hij kon zo laten zien dat hij

⁴ Ibidem 410, 418, 424, 426.

⁵ Barbara Stollberg-Rilinger, “Much Ado About Nothing? Rituals of Politics in Early Modern Europe and Today”, *Bulletin of the GHI* 48 (Spring 2011) 9-24, aldaar 11-12.

vrijgevig was door bijvoorbeeld beloningen te geven aan drijvers of het betalen voor gratis aangeboden voedsel. De paus maakte dus bewust gebruik van de jacht als onderdeel van zijn eigen prestige.⁶

Ook de historicus James Williams gaat op dezelfde manier te werk als Kruse door te kijken naar hoe de vorst – in zijn geval de Engelse koning Hendrik VIII - zichzelf wilde presenteren met de jacht. Op basis van verschillende bronnen laat hij zien dat Hendrik VIII zichzelf als een typische Renaissancevorst neerzette. Zowel Kruse als Williams gebruiken zeer uiteenlopende bronnen om hun onderzoek uit te voeren: Ambassadeursverslagen, werken van renaissancegeleerden (humanisten), rekeningboeken, liederen en gedichten. Waar Kruse zich vooral focust op het beeld dat Leo X wil uitdragen, probeert Williams de jacht ook binnen de eigentijdse Engelse politiek te begrijpen. Zo liet Hendrik aan de adel zien dat zijn tweede vrouw Anne Boleyn zijn eerste vrouw Catharine definitief vervangen had door met haar te gaan jagen.⁷

Het is echter opvallend dat beide auteurs geen gebruik maken van visuele bronnen, zoals prenten en schilderijen. De kunsthistorici Birgit Franke en Friedrich Polleroß hebben beide onderzoek gedaan naar de jacht als representatie van macht. Polleroß deed dit aan de hand van schilderijen met daarop vrouwen of minnaressen van de vorst die als de godin van de jacht Diane werden afgebeeld. Franke keek vooral naar wandtapijten, maar ook prenten en schilderijen waarop adellijke families en vorsten te zien waren. Volgens haar waren deze representaties het medium waarmee vorstelijke en aristocratische landgoederen vertegenwoordigd en vastgelegd werden tot in de lengte van generaties. Ook waren het legitimerende illustraties van de sociale verhoudingen van de heersende klasse.⁸

Visuele bronnen zijn in recent historisch onderzoek gebruikt om de betekenis van de jacht in de context van het vorstelijk vertoon te kunnen duiden. In een themanummer over de jacht van het historisch tijdschrift *The Court Historian* uit 2013 maken meerdere artikelen gebruik van prenten en schilderijen. Hoewel historici vaak geen grondige analyse maken van alle onderdelen van de voorstellingen op schilderijen zoals kunsthistorici dat doen, proberen ze vaak wel duidelijk te maken dat de jacht ook voor de vorsten uit die tijd een belangrijk element was in de presentatie van henzelf. Een van de bijdrages in het themanummer komt van de Deense John Robert Christianson. Hij stelt in het artikel “The Hunt of King Frederik II of Denmark: Structures and

⁶ Jeremy Kruse, “Hunting, magnificence and the court of Leo X”, *Renaissance Studies* 7:3 (1993) 243-257.

⁷ James Williams, “Hunting and the Royal Image of Henry VIII”, *Sport in History* 25:1 (2005) 41-59, aldaar 52.

⁸ Friedrich Polleroß, ““Ergetzliche Lust der Diana”: Jagd, Maskerade und Porträt” in: *Geselligkeit und Gesellschaft im Barockzeitalter* Vol. 2 (Wiesbaden, 1997) Wolfgang Adam ed. 795-820; Birgit Franke, “Jagd und landesherrliche Domäne. Bilder höfischer Repräsentation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit” in: *Die Jagd der Eliten in den Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit* (Göttingen 2000) Wolfram Martini ed. 198-218, aldaar 203.

Rituals” dat koning Frederik II zijn macht uitstraalde door de manier waarop hij zich kleepte, zoals te zien zou zijn in een van de schilderijen waarbij hij aan het jagen is voor een van zijn nieuwste residenties. Aan de hand van een kaart met alle jachtgebieden en tussenliggende wegen laat Christianson zien dat het beleid van koning Frederik II er mede voor zorgde dat de centralisatie van de staat werd versterkt. Door een netwerk van wegen aan te leggen tussen de jachtgebieden met de hoofdstad Kopenhagen, kon de koning samen met zijn hof gaan jagen en tegelijkertijd een snelle verbinding hebben met het centrum. Zo kon de vorst tijdens de jacht ook nog gewoon het land besturen.⁹

Naast deze centralisatie was ook de jachtpartij zelf van belang binnen de politieke cultuur. Christianson probeert dat te illustreren aan de hand van de grootte van de jachtpartijen van de koning. Aan de hand van een berekening van de hoeveelheid zout die meegenomen moest worden, schat Christianson wat de verwachtingen waren van hoeveel dieren er geschoten werden. Daarbij had de koning veel drijvers nodig om de dieren naar de plek te drijven waar ze zouden worden afgeslacht. Deze drijvers waren vaak boeren die tegelijkertijd toeschouwer waren van dit vorstelijk ceremonieel. Dit doet denken aan Kruses analyse van de jacht bij paus Leo X die het jachtritueel eveneens gebruikte om zichzelf aan de lokale bevolking te presenteren.¹⁰

De meest recente bijdrage aan het debat over het belang van het jachtritueel in de vroegmoderne politieke cultuur is geleverd door historicus Luc Duerloo. In zijn onderzoek bekijkt hij de casus van Albrecht van Oostenrijk en Isabella van Spanje die van 1598 tot 1621 als soevereine vorsten over de Zuidelijke Nederlanden heersten. In zijn artikel stelt hij dat de jacht een belangrijk onderdeel was van de politieke cultuur tijdens hun bewind en dat het voor een groot deel bijdroeg aan het oprichten van de nieuwe dynastie en centralisatie. Anders dan voorgaande studies maakt Duerloo veel intensiever gebruik van zeer uiteenlopende bronnen waardoor zijn artikel ook uitgebreider is. Schilderijen worden zorgvuldig bestudeerd en ook rekeningboeken worden uitvoeriger bekeken. Dit komt waarschijnlijk – zo geeft Duerloo ook zelf aan - doordat Albert en Isabella relatief veel bronnen hebben nagelaten over de jacht. Daarbij zouden rekeningboeken kunnen aangeven hoe groot de jacht was georganiseerd en hoe dit past binnen de ‘performative turn’, zoals Duerloo aangeeft bij de projecten waar hij op dit moment mee bezig is.¹¹ De afgelopen decennia is dus de aandacht voor de jacht toegenomen, wat te zien is aan een heel themanummer over de jacht en het daarbij geraadpleegde bronnenscala vergroot.¹²

⁹ John Christianson, “the Hunt of King Frederik II of Denmark: Structures and Rituals”, *The Court Historian* 18:2 Royal Hunts Issue (2013) 165-187, aldaar 183.

¹⁰ Ibidem 179-181; Kruse “Hunting”, *Renaissance* 255-256.

¹¹ <https://www.uantwerpen.be/en/staff/luc-duerloo/research/>

¹² Luc Duerloo, “The Hunt in the Performance of Archducal Rule: Endurance and Revival in the Habsburg Netherlands in the Early Seventeenth Century”, *Renaissance Quarterly* 69 (2016) 116-154.

Zoals al eerder is vastgesteld, is er over de betekenis van de jacht bij stadhouder Willem III weinig geschreven. H. Wassenaar schreef in 1995 al wel een artikel over de vraag hoe Willem III de jacht organiseerde en ook hoe hij landaanwinsten maakte om zo een eigen jachtgebied te creëren. Hierbij sloot de stadhouder bepaalde lagere adel uit van deelname aan de jacht, net als die van veel burgers. Zij mochten niet jagen op zijn grondbezittingen op de Veluwe. Dit artikel gaat echter niet verder in op hoe de jacht een plaats neemt in de bredere representatie van Willem als stadhouder van de Republiek en vanaf 1689 als Koning van Engeland en Schotland. Het feit dat hij een stadhouder en koning tegelijk was maakt deze casus interessant. Als stadhouder in de Republiek had hij namelijk een hele andere functie dan als koning van Engeland. In de Republiek was hij een legerleider en een dienaar van de Staten-Generaal terwijl hij in Engeland staatshoofd was en daarmee de hoogste positie van het land bekleedde. Dit maakt een vergelijking tussen hem en andere vorsten daarentegen wel gemakkelijker, omdat hij als koning van Engeland op gelijke hoogte stond met andere vorsten in Europa.¹³

Uiteraard was de jacht niet alleen maar politiek. Willem jaagde veel doordat dit onder meer goed was voor zijn gezondheid. De stad zou een vervuilde lucht hebben waardoor hij door zijn astma last had van zijn ademhaling. Jagen in de buitenlucht werd zo een remedie voor zijn gebrekkige gezondheid. Daarnaast verlangde Willem ernaar “zich terug te trekken, weg uit de werkelijkheid van de Ware Vrijheid, naar een veilig en afgesloten oord, helemaal voor zichzelf.”¹⁴ Dit betekent niet dat politiek helemaal afwezig was. Politiek kon besproken worden tijdens de jacht en het beeld van Willem als jager kon zowel visueel als schriftelijk worden verspreid. Sommige beelden werden verspreid onder een groot en andere onder een klein publiek. In dit paper zal geprobeerd worden om te kijken hoe de jachtpartijen van Willem III gebruikt werden in de politieke cultuur in de Republiek tussen 1672 tot 1702.¹⁵

Om dit te kunnen onderzoeken wordt er onder meer gekeken naar hoe hovelingen de jachtpartijen van Willem III beleefden, want zij beleefden de jacht van Willem van dichtbij en wisten wat hij zei en deed. Hoeveel tijd besteedde hij aan het jagen? En met wie ging hij jagen? De vragen worden beantwoord aan de hand van geschriften van twee van zijn hovelingen, de Graaf van Portland Hans Willem Bentinck en de secretaris van Willem III, Constantijn Huygens jr. Het betreft hier correspondentie tussen Bentinck en Willem III en het dagboek van Huygens. Deze bronnen waren niet bedoeld voor een groter publiek en geven daarom een belangrijk inzicht in hoe mensen die dicht bij Willem stonden zijn jachtpartijen beleefden en erover schreven.

¹³ H. Wassenaar, “Willem III als opperjagermeester van de Veluwe: een vriend van de adel?”, *Virtus. Journal of Nobility Studies* 3:1 (1995) 11-24.

¹⁴ Luc Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning* (2016) 54.

¹⁵ *Ibidem*, 60.

Daarnaast wordt er gekeken naar welk belang buitenlandse ambassadeurs in de Republiek hechtten aan de jachtpartijen van Willem III. Hingen zij er bijvoorbeeld een bepaald politiek belang aan? Hadden ze daarbij zelf ook contact met de stadhouder? Drie ambassadeurs uit Engeland en een ambassadeur uit Frankrijk hebben hier correspondentie en memoires over nagelaten. Er wordt hierbij onder meer gekeken naar de verhoudingen tussen de ambassadeurs met hun thuisland en de stadhouder. Als ambassadeurs verspreidden ze met hun correspondentie een bepaald beeld van Willem III naar het thuisfront en dit kon van invloed zijn op de beeldvorming van Willem III aan andere Europese hoven.

Als laatste wordt er gekeken naar het beeld van Willem III als jager in zijn visuele representatie. Afbeeldingen zijn vaak voor een groter publiek toegankelijk waardoor de beeldvorming van de stadhouder verder reikte dan die van een klein select publiek zoals bij de ambassadeurs en zeker bij de hovelingen. Hiervoor wordt er naar vijf schilderijen en twee prenten gekeken waarop Willem III te zien is met een onderdeel van de jacht. Er zal gepoogd worden om er achter te komen wat de afbeelding representeert, wat het doel was en wat het publiek van de afbeelding is geweest. De bronnen zijn vaak afkomstig van literatuur of catalogi van musea die zelf al veel informatie bevatten over de bron, maar soms dient deze aangevuld te worden. Helaas kon niet altijd vastgesteld worden wat precies het doel en het publiek van de bron was.

In de volgende hoofdstukken wordt er een analyse gemaakt van de bronnen van hovelingen, ambassadeurs en visuele representaties respectievelijk in die volgorde. Hierbij zal gekeken worden naar de representatie van Willem III binnen de jacht en hoe dat past binnen de politieke cultuur. Hierbij zal soms een vergelijking worden gemaakt met buitenlandse vorsten op basis van secundaire literatuur. Alleen door een vergelijking te maken, krijgt de betekenis van de jacht bij Willem III echt gestalte.

Hoofdstuk 1: Hovelingen

Als Prins van Oranje en stadhouder in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had Willem III zijn eigen hofhouding. Sommige van die hovelingen hebben geschriften nagelaten over het dagelijks leven aan het hof. In dit hoofdstuk wordt er onderzocht hoe de jachtpartijen van Willem werden beschreven door de mensen die het dichtst bij hem stonden. Daarvoor worden de dagboeken van zijn secretaris Constantijn Huygens jr. gebruikt die zijn uitgegeven tussen 1876 en 1888 en ook de correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck, uitgegeven tussen 1927-1935.¹⁶ Hans Willem Bentinck was een van de beste vrienden van de stadhouder en daar ging hij ook vaak mee jagen.¹⁷ Constantijn Huygens jr. was de secretaris van de stadhouder, net zoals zijn vader Constantijn Huygens sr. dat was geweest voor de stadhouders Frederik Hendrik en Willem II. Door hun nauwe band met Willem, is de berichtgeving over de prins meestal niet heel kritisch. Bentinck is minder kritisch dan Huygens, omdat Bentinck aan Willem zelf schrijft en zich dus niet zo snel negatief zal uitlaten. Dit ligt wat anders bij Huygens. Huygens schreef over zeer verschillende zaken in zijn dagboeken en daartoe behoorden ook alle roddels aan het hof. Het was absoluut niet de bedoeling dat iemand het dagboek te lezen kreeg. Zo schreef hij soms in een lettergeheimschrift en bewaarde hij zijn dagboek in een afgesloten koffer die alleen geopend kon worden met een sleutel.¹⁸

Huygens dagboeken zijn veelal in het oud-Nederlands, maar sommige delen zijn ook in het Frans. De correspondentie van Willem III en Bentinck is voor het grootste deel geschreven in het Frans met af en toe wat Nederlands. De zoekmethode bestond uit het gebruiken van de trefwoorden “jacht” en “chasse” (het Franse woord voor “jacht”). Bij Huygens resulteerde dat in de eerste twee (Nederlandstalige) delen van het dagboek in 267 resultaten, bij de correspondentie van Willem en Bentinck in 42 resultaten. Hierdoor kan het voorkomen dat Huygens’ beschrijvingen vaker gebruikt zullen worden in dit hoofdstuk. Zijn beschrijvingen zijn echter vaak kort en louter beschrijvend, zoals “De Con. gingh smerg. op de haesejacht.”¹⁹ Vaak zullen beide bronnen elkaar bevestigen en aanvullen. Er zal daarnaast gepoogd worden om waar nodig de beschrijvingen in de historische context te plaatsen.

¹⁶ Christiaan Huygens Jr. *Journalen 1673-1696* (4 delen) uitgegeven tussen 1876-1888, geraadpleegd via de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL); *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck (1656-1702)*, Uitgegeven door N. Japikse tussen 1927-1935, geraadpleegd via de site van het Huygens ING.

¹⁷ Louise van Everdingen, *Het Loo, De Oranjes en de Jacht* (Haarlem, 1984) 88.

¹⁸ Rudolf Dekker, “Tijd meten en dagboek schrijven in de zeventiende eeuw”, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1:4 (2004) 23-39, 30-31.

¹⁹ Constantijn Huygens jr., 23 mei 1691, *Journal van 21 oktober 1688 tot 2 september 1696. Eerste deel.* (1876) pp. 434.

Willem III staat over het algemeen bekend als een fervent jager. Dit lijkt dan ook bevestigd te worden door Huygens beschrijvingen. Hij merkt vaak op dat de Koning afwezig was, omdat hij 's morgens vertrokken was om te gaan jagen. Hoe lang hij ging jagen, hing voor een deel af van het succes van de jacht. "De Con. was op de jacht, enquam niet voor half negen thuys, hebbende een slechte jacht gehad" en "Smergens was de Con. op de jacht, en vong een hart; quam ten 2 ueren tuys."²⁰ Bij succes was hij dus eerder terug, maar zonder vangst kwam hij later thuis waardoor onder andere Huygens moest wachten met het avondeten. . "[De Koning] was op de jacht en quam soo laet thuys, dat wij ten 9 ueren gingen eten."²¹ Als hij op Het Loo verbleef, dan wilde Willem tijdens een jachtpartij ook nog wel eens overnachten op het Hof te Dieren.²² Een hele dag (of meerdere dagen) jagen kon ervoor zorgen dat hij 's avonds niet altijd meer de tijd of de kracht ervoor had om nog werk te kunnen doen. Huygens heeft het vaak over het lezen of schrijven van brieven, zaken die hem als secretaris natuurlijk ook het meeste aangingen.²³ Jachtpartijen van negen uur waren zeker geen uitzondering, zeker wanneer er niets gevangen werd.

Uit de bronnen blijkt dat Willem ook zeer vastberaden was om te gaan jagen. Weer en wind zouden hem over het algemeen niet tegenhouden. Huygens schrijft enkele keren over hoe slecht het weer is als Willem gaat jagen.²⁴ Al geeft de stadhouder-koningzelf toe aan Bentinck dat het weer hem ook ervan kan weerhouden om te gaan jagen vanwege de "vreselijke wind en regen".²⁵

Naast het weer kon ook zijn eigen gezondheid hem tegenhouden om te gaan jagen. Huygens observeert daarbij het volgende: "De Con. [Con.=Koning] was op hartejacht; had twee haemorrhoides, die open gegaen waeren, en daermede van Loon meende, dat hij niet wel en deed van te gaen rijden."²⁶ Van Loon was de chirurgijn van de koning en hij adviseerde Willem om niet te gaan jagen met twee haemorrhoides. Haemorrhoides staan tegenwoordig misschien beter bekend als aambeien. Het wordt tegenwoordig ook vaak afgeraden om met deze aandoening een sport uit te oefenen zoals paardrijden, omdat dit de aambeien alleen maar kan verergeren. Zo zouden Willems aambeien zo hevig gebloed hebben dat zijn onderbroek en rijbroek volledig doorweekt waren.²⁷

Voor Willem was de jacht echter een manier om zich juist tegen zijn soms slechte gezondheid te verzetten. Zo had hij een vergroeiing van zijn wervelkolom waardoor hij scheef liep.

²⁰ Constantijn Huygens jr., 13 februari 1693, *Journal van 21 oktober 1688 tot 2 september 1696. Tweede deel.* (1877) pp. 173; Huygens, 4 oktober 1694, *Tweede deel*, pp. 539.

²¹ Huygens, 25 maart 1689, *Eerste deel*, pp. 99.

²² Huygens, 11 oktober 1694, *Tweede deel*, pp. 424.

²³ Zie bijvoorbeeld Huygens, 21 november 1692, *Tweede deel* pp. 147.

²⁴ Zie bijvoorbeeld Huygens 25 mei 1691, *Eerste deel* pp. 435 en 11 oktober 1682, *Tweede deel* pp.134.

²⁵ Vrij vertaald uit: Willem aan Bentinck, 15 maart 1687, *Correspondentie* pp. 30.

²⁶ Huygens, 30 mei 1691, *Eerste deel* pp. 438.

²⁷ Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 189.

Vanaf jonge leeftijd had hij ook astma, wat zich zou ontwikkelen tot een chronische aandoening. De buitenlucht leek hem goed te doen en daarom was volgens Panhuysen jagen juist zijn remedie²⁸ - toch bleef zijn astma soms een probleem. Willem zou aan de heer Van Dijckvelt, zijn adviseur, hebben gezegd “Dat hij onlangs op jacht wesende, soo benaeuwt van borst was, dat niet en konde galopperen, maer nae een dagh of twee geleden het weder heel wel hadde konnen doen.”²⁹ Willem laat zien dat hij ondanks zijn soms slechte gezondheid toch kon jagen. Dit was niet alleen goed voor zijn gezondheid, maar ook voor zijn beeld van een sterke vorst. Jagen als sport werd geassocieerd met het leven van de heersende elite. Het jagen te paard moest de vorst voorbereiden op zijn taak als legeraanvoerder. Zeker vanaf de zestiende eeuw waren jagen en de valkerij een demonstratie van de vorst zijn “prowess, their athleticism and agility”, zoals Williams dat beschrijft in zijn onderzoek naar Hendrik VIII.³⁰

Meestal jaagden vorsten op herten, konijnen en zwijnen. In het *Journal gedurende de veldtochten* komt een opmerkelijke passage voor van een jachtpartij van Willem. In het Liesbosch bij Breda wordt er jacht gemaakt op een everzwijn:

's Middags ging ze op jacht naar wild zwijn, dat was gevonden in Liesbosch, waar de netten waren uitgerekt, en een half uur nadat ik daar was aangekomen, gingen de burgers van Breda en de boeren het bos in. veel lawaai maken, het everzwijn werd tot het einde toe gegooit en in de netten gegooit werd geschoten met pistolen en fuzils.³¹

Deze werkwijze doet sterk denken aan het artikel van Christianson over hoe de Deense koning Frederik II (r. 1559-1588) zijn “Grote jacht” organiseerde. Hoewel de schaal van de jachtpartij niet te vergelijken is met die van Willem III (die was veel kleiner) zijn er wel duidelijke andere overeenkomsten. Ook bij Frederik werden er netten gebruikt om het wild te vangen om ze daarna te doden. Daarbij was tevens de rol voor boeren als drijvers van groot belang. Ook paus Leo X (p. 1513-1521) liet de bevolking helpen bij het drijven. Door middel van een groots opgezette jacht en betaling van drijvers werd er een beeld verspreid onder de bevolking van de grootsheid en vrijgevigheid van de vorst. Stadhouders Willem III lijkt met zijn zwijnenjacht daarmee bedoeld of onbedoeld hetzelfde gedaan te hebben.³²

Uit de beschrijvingen van Huygens en Bentinck blijkt dat Willem aan veel verschillende vormen van jagen deed, gericht op het vangen van verschillende diersoorten. Aangezien elke

²⁸ Bron: <https://www.optimalegezondheid.com/sporten-met-aambeien/>; Panhuysen, *Oranje*, 60.

²⁹ Huygens, 16 april 1689, *Eerste deel* pp. 111.

³⁰ Williams “Hunting and the Royal Image”, *Sport in History* (2005) 45-46.

³¹ Constantijn Huygens jr., vrije vertaling van: 29 maart 1677, *Journal gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678*. (1881) pp. 146.

³² Christianson, “King Frederik II”, *The Court Historian* 165-187; Jeremy Kruse, “Hunting, magnificence and the court of Leo X”, *Renaissance Studies* 7:3 (1993) 243-257.

beoogde diersoort een andere manier van jagen vereiste, werd er vaak per dag op maar één diersoort gejaagd. Zo waren voor de hertenjacht honden nodig, maar voor de hazenjacht specifiek kleine honden.³³ De diersoorten die gevangen werden lieten ook een vorm van prestige zien. Zwijnen waren bijvoorbeeld gevaarlijke dieren om op te jagen en herten waren ook zeer gewilde prooien, waarbij het edelhert de meest prestigieuze prooi was.³⁴ Maar naast deze drijfjacht/parforcejacht waarbij het wild werd opgejaagd door honden was er nog een andere zeer populaire vorm van jagen: de valkenjacht of valkerij. Hierbij werden valken afgericht om op dieren te gaan jagen. Huygens merkt een aantal keer op dat de koning op reigerjacht ging. Deze vorm van jagen is nu misschien niet meer heel bekend, maar in de Middeleeuwen en de Vroegmoderne tijd was het jagen op reigers het “koningsnummer van de valkenjacht”.³⁵ De reiger was namelijk een prooi die veel groter was dan de valk. Het was daardoor een gevaarlijker prooidier en het leverde een schouwspel op waarbij de reiger steeds verder omhoog vloog terwijl de valk de reiger met een duikvlucht juist omlaag wilde dwingen. Doordat dit zich allemaal hoog in de lucht afspeelde en het allemaal van veraf te zien was, konden Willem en zijn gevolg het gevecht te paard goed volgen. Het wild speelde zo dus ook een rol in de prestige van de vorst, zeker bij de aanwezigen.³⁶

De Prins van Oranje jaagde namelijk lang niet altijd alleen. Zo wilde het wel eens voorkomen dat hovelingen mee gingen jagen. Huygens deed dat een enkele keer al schijnt hij niet zoveel van jagen te hebben gehouden.³⁷ Willems persoonlijke favoriet Hans Willem Bentinck zou wel eens vaker hebben meegedaan. Jagen was naast een manier van persoonlijk contact ook een manier om politiek te bedrijven. Bentinck had dit zelf meegemaakt in Versailles toen hij in 1698 als onderhandelaar en bijzonder ambassadeur werd aangesteld bij Lodewijk XIV (r. 1643-1715). Aan het hof van Lodewijk werd Bentinck meerdere keren uitgenodigd door de Dauphin (kroonprins) om te gaan jagen.³⁸

Jagen was dus een belangrijk onderdeel van het onderhouden van politieke relaties. Dit is ook heel duidelijk te zien bij de jachtpartijen van Willem III. In mei 1691 ging hij jagen met de graaf van Waldeck. Dit was een legerleider in dienst van de Republiek en hij onderhield nauwe banden met de stadhouder die in zijn functie kapitein-generaal der Unie de leiding had over het leger van de Zeven Verenigde Nederlanden. Dat Willem met deze graaf ging jagen, zal waarschijnlijk niet heel verrassend zijn aangezien het een ondergeschikte van hem was en iemand waarmee hij altijd

³³ Huygens, 7 april 1692 en 18 april 1692, *Tweede deel* pp. 39, 44.

³⁴ Glenn Richardson, “Hunting at the Courts of Francis I and Henry VIII”, *The Court Historian* 18:2 Royal Hunts Issue (2013) 127-141, aldaar 129.

³⁵ H. Bleumink en J. Neefjes, “The Royal Loo Hawking Club”, *Kroondomein Het Loo. Een jachtslot op de Veluwe*. (2010) 171.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Huygens, 10 mei 1693, *Tweede deel* pp. 201; Panhuysen, *Oranje* 187.

³⁸ Bentinck aan Willem, 17 april 1798, *Correspondentie* pp. 286.

veel contact moest hebben. Ditzelfde gold voor Charles Henri, de prins van Vaudemont. Ook hij diende onder Willem in het leger. Er waren echter ook een aantal buitenlandse zeer vooraanstaande gasten die meededen aan jachtpartijen. Op 28 april 1692 ging de keurvorst van de Palts bijvoorbeeld mee jagen. Een dag ervoor was hij aangekomen op Het Loo en hij verbleef er in het kwartier van de koning.³⁹ Twee jaar later in juli 1694 ging Willem met de keurvorst van Beieren op hazenjacht. In september, twee maanden later, zou de keurvorst van Brandenburg ook op Het Loo komen, maar hij ging uiteindelijk direct naar Den Haag om daar de stadhouder te ontmoeten.⁴⁰ Jagen was voor Willem een manier om politieke relaties te onderhouden en om politiek te bedrijven.

Maar jagen was zeker niet alleen bedoeld om contacten te onderhouden. Het was ook het moment om over internationale politiek te praten. De keurvorsten kwamen niet zomaar naar de Republiek. In de periode dat ze op Het Loo verbleven woedde namelijk de Negenjarige Oorlog (1688-1697). Deze begon met een Franse inval van de Palts, een vorstendom in Duitsland. De Liga van Augsburg was een verbond dat was opgezet om de invloed van Lodewijk XIV in de Duitse gebieden te beperken. Na de dood van de keurvorst van de Palts in 1685 maakte Lodewijk namelijk aanspraak op dit gebied. De Negenjarige Oorlog wordt in het Duits ook wel de Paltse Successieoorlog genoemd. 1688 was ook het jaar dat stadhouder Willem III de Noordzee overstak om zijn katholieke schoonvader en oom koning James II af te zetten. Willem zou zo samen met zijn vrouw Mary II Stuart als koning en koningin over Engeland, Schotland en Ierland gaan heersen. Deze actie had tot gevolg dat Lodewijk XIV de Republiek de oorlog verklaarde. In de lente van 1689 werd er zo een “Grote Alliantie” gevormd met landen van de Liga van Augsburg en de Republiek om samen tegen Frankrijk te vechten. Onder meer de keurvorsten en Willem III moesten dus samenwerken om deze oorlog uit te kunnen vechten.⁴¹ Deze samenwerkingsverbanden waren niet nieuw, want al vanaf het Rampjaar in 1672 waarbij Lodewijk de Republiek binnen was gevallen, had Willem geprobeerd om Duitse vorsten in een alliantie te laten samenwerken. Tijdens de Negenjarige Oorlog probeerde hij dat dus onder meer door te gaan jagen. We weten niet wat er precies werd gezegd op de jachtpartijen bij Het Loo, maar het lijkt waarschijnlijk, gezien de context, dat er over internationale politiek werd gesproken.⁴²

Op basis van de beschrijvingen van twee van Willems hovelingen kan gesteld worden dat de jacht een zeer belangrijk onderdeel was van Willems politiek ook al vonden Engelse parlementariërs dat Willem zijn tijd er soms mee verdeed.⁴³ Ondanks zijn slechte gezondheid bleef hij

³⁹ Huygens, 27 en 28 april 1692, *Tweede deel*, pp. 48.

⁴⁰ Ibidem, 538.

⁴¹ David Onnekink, “The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War”, in: *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (2009) David Onnekink ed. 69-88, alhier 69-70.

⁴² Panhuysen, *Oranje*, 91.

⁴³ Huygens, 27 mei 1689, *Eerste deel*, pp. 132.

onverminderd veel jagen en dit toonde zo onder meer zijn doorzettingsvermogen. Het liet ook zien dat hij een krachtig koning was, omdat zijn slechte gezondheid algemeen bekend was. Zijn prestige liet hij daarnaast ook nog eens blijken door ook boeren en burgers te betrekken bij de jacht. Als we uitgaan van de beschrijvingen van hovelingen dan rijst daar een beeld uit van een vorst die de jacht op een zeer politieke manier uitte. Natuurlijk mag niet het element van ontspanning vergeten worden. Veel jachtpartijen waren puur voor het plezier en zijn eigen gezondheid. De hovelingen beschreven de jacht van dichtbij. Ambassadeurs, die correspondeerden met het thuisfront keken er vaak van een afstandje naar. Daarnaast verspreidden hun ideeën zich naar andere hoven van Europa. In het volgende hoofdstuk wordt daarom gekeken naar de ambassadeurs.

Hoofdstuk 2: Ambassadeurs en hun correspondentie

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden verbleef in de zeventiende eeuw een groot aantal ambassadeurs. Deze onderhielden contacten met de eigen overheidsfunctionarissen. Er werd bijvoorbeeld regelmatig vermeld wat er zoal gebeurde in Den Haag en andere belangrijke machtscentra. Vaak werd er geschreven over oorlog en vredesonderhandelingen en de stadhouder kon daarbij een rol spelen. Tegenwoordig wordt er in historisch onderzoek niet alleen gekeken naar het resultaat van diplomatie, maar ook het “*proces* van diplomatie in al zijn culturele en sociale facetten”.⁴⁴ Dat betekent dat er onder meer gekeken wordt naar omgangsvormen, hofritueel en informatievoorziening met tegenwoordig de focus op “Public Diplomacy” waarbij er gekeken wordt hoe diplomaten in contact staan met een groter publiek dan alleen de eigen overheidsfunctionarissen.⁴⁵ Een van de belangrijkste taken van diplomaten was het verzamelen en verspreiden van informatie, waarbij ook vaak desinformatie werd geproduceerd. Dit gebeurde onder meer door het laten drukken van pamfletten die meestal alleen door de elite werden gelezen. Er werd daarnaast van hen verwacht dat ze in het land waar ze verbleven zich presenteerden in de grandeur van hun staat, hun vorst en hunzelf.⁴⁶ In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de uitgegeven correspondentie van vier ambassadeurs die in de Republiek verbleven in de periode dat Willem III stadhouder was. Drie daarvan kwamen uit Engeland: William Temple (gezant tussen: 1667-70), Thomas Plott (g: 1681-82) en Thomas Chudleigh (g: 1682-85). De vierde is de Franse

⁴⁴ Maurits Ebben & Louis Sicking, “Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd. Een inleiding”, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014) 541-552, 547.

⁴⁵ Ibidem, 545; Helmer Helmers, “Public Diplomacy in Early Modern Europe”, *Media History* 22:3-4 (2016) 401-420, 405-406, 409, 413

⁴⁶ Ibidem, 403.

ambassadeur Jean Antoine de Mesmes D'Avaux (g: 1678-1688). Zoals de tijdsperioden al aangeven, verbleven de ambassadeurs in de Republiek op het moment dat Willem nog enkel stadhouder was en nog geen koning van Engeland. Van deze ambassadeurs zijn de bronnen digitaal beschikbaar en ze zijn ook makkelijk doorzoekbaar. Op basis van hun briefwisseling wordt er onderzocht hoe zij tegen de jachtpartijen van Willem III aankeken en in welke mate zij daar politiek belang aan hechtten.

Dat Willem jaagde wordt door alle gezanten wel onderschreven. Vaak zou hij voor meerdere dagen tot meerdere weken weg zijn. Thomas Chudleigh stelt in een brief dat “their Highnesses are returned in good health and yesterday went to Honslaerdyke for a month or six weeks till the hunting season draws the Prince to Dieren.”⁴⁷ Ook De Mesmes heeft het erover dat Willem voor meerdere dagen weg was. Dat de duur van de jachtpartijen wordt genoemd komt doordat Willem op dat moment voor de gezanten minder bereikbaar was. Dit werd dan vermeld aan de persoon waarmee de ambassadeur contact had, vaak een hoge ambtenaar die verantwoordelijkheid genoot in de diplomatie.⁴⁸ Zaken moesten dus soms even wachten wanneer de stadhouder met hovelingen aan het jagen was. Enige frustratie is soms te merken in de berichtgeving van de gezanten wanneer ze op het paleis aankwamen om dan tot in de avond te moeten wachten tot de koning ook aankwam.⁴⁹

Verschillende ambassadeurs maken een vermelding van deze gewoonte: “I am ordered to present [a letter] into his own hand, let him be where he will: I have been waiting for His Highnesse ever since morning, but he being gone to his sport of hunting, is not expected till night” beschreef Plott terwijl hij op Soestdyke was. Of Willem de ambassadeur met opzet liet wachten is niet duidelijk. De Mesmes beschrijft een voorval waarin dat wel duidelijk het geval was. De stadsraad van Dordrecht had één van hun secretarissen naar Dieren gestuurd over de benoeming van nieuwe magistraten. De Prins van Oranje hield de secretaris daar zeven of acht dagen, liet hem eten geven in het kantoor en “gaf hem alleen gehoor door te gaan jagen, hij antwoordt wanneer hij dat nodig acht.” Hier probeerde Willem de hiërarchie duidelijk te maken, hij liet de secretaris wachten en gaf pas antwoord wanneer hem dat uitkwam. Als stadhouder zou hij daarmee boven de regenten van Dordrecht staan.

Sommige ambassadeurs beschreven de jacht vooral als een “sport”. Temple schreef aan Mr Secretary Henry Coventry dat “The Prince is out of Town for a Week a Hunting, and is pleas'd to

⁴⁷ Thomas Plott en Thomas Chudleigh, *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685), English envoys at The Hague* (Den Haag, 1926) ed. F.A. Middlebush.

⁴⁸ Hierbij valt te denken aan Leoline Jenkins en Edward Conway in de correspondentie met Chudleigh: Plott en Chudleigh, *The dispatches*, 14/24 februari 1681/1682, 47-49.

⁴⁹ Jean Antoine de Mesmes D'Avaux, *Négociations de Monsieur le comte d'Avaux en Hollande : depuis 1679 jusqu'en 1684* (Parijs, 1752) Vol. 4, 115-116.

hear, You are so keen upon that Sport.”⁵⁰ Jagen was voor veel vorsten een belangrijke bron van ontspanning. Ze waren dan even weg van het drukke leven aan het hof. Tegelijkertijd was een jachtpartij een goede manier om aan lichaamsbeweging te doen.⁵¹ Willem wilde, zoals al eerder is gezegd, graag weg van de drukte en door zijn gebrekkige gezondheid leek de buitenlucht en de lichaamsbeweging hem goed te doen.

Dit betekende dat Willem vaak op een van zijn jachtresidenties was. Hoewel de ambassadeurs meestal in Den Haag verbleven, kwamen ze soms naar de residenties toe om zaken te bespreken met of brieven af te leveren aan Willem. Temple kreeg bijvoorbeeld de opdracht om een brief van de koning af te leveren bij de stadhouder.

I immediately began my Journey towards Soesdyke, where I arrived on Monday Afternoon ; but met there only a Letter from the Prince, inviting me to come down to Dieren, his Highness having gone out that Morning a hunting with Intention to lie there that Night.⁵²

Wat hieraan opvalt is dat de gezant persoonlijk door Willem wordt uitgenodigd om naar zijn hof in Dieren te komen. Of hij wist dat Temple met brieven van de koning kwam is niet duidelijk, maar Temple werd in ieder geval verwacht. Ook wanneer Willem aan het ontspannen was in Dieren bleven politieke zaken dus gewoon doorgaan. Ook andere ambassadeurs ontmoetten hem op een van zijn residenties.⁵³

Politieke gebeurtenissen verhinderden de stadhouder echter niet om te gaan jagen. Na de geruchten van een vermeende samenzwering door een aantal Fransen om Willem III te vermoorden zegt Plott: “But the truth of this businesse will soone come out. The Prince seemes not to believe it, or at least not to feare anything, haveing been yesterday a hunting at Honslardyke, and designing this day to goe to the french play”⁵⁴ Volgens Plott zou Willem, als hij al in het complot geloofde, dus door te gaan jagen laten zien dat hij zich niet bang laat maken en dat hij alles in de hand had. Vier dagen later schreef Plott dat de gevangengenomen verdachten verklaard hadden dat ze niet van plan waren om Willem III aan te vallen, maar “to seise upon the person of M. St. Paul, otherwise called the Count de Sardan”. Sardan was een verzetsstrijder van de hugenoten uit Frankrijk en hij werd ervan beschuldigd lasterlijke werken te hebben geschreven

⁵⁰ William Temple, 18 februari 1676, *Letters Written by Sir William Temple, Bart. and other Ministers of State, Both at Home and Abroad containing an account of the most Important Transactions That pass'd in Christendom from 1665 to 1672* (1749) Vol. 2, 374.

⁵¹ Charles J. Halperin, “Royal Recreation: Ivan the Terrible Goes Hunting”, *Journal of Early Modern History* 14 (2010) 293-316, 299; Williams “Hunting and the Royal Image”, *Sport in History* (2005) 44.

⁵² Temple, 28 januari 1677, *Letters Written by Sir William Temple* (1749) Vol. 2, 448.

⁵³ Plott en Chudleigh, 27 oktober 1681 en 24 oktober/3 november 1682, *The dispatches*, 21, 149.

⁵⁴ Plott en Chudleigh, *The dispatches*, 5 december 1681, 30.

over het Franse hof waardoor er een prijs op zijn hoofd stond. In 1681 was hij een burger van Amsterdam en de bedoeling was dat hij in december ontvoerd zou worden naar Frankrijk. De Mesmes eiste de onmiddellijke vrijlating van de verdachten en rechtvaardigde de actie door te stellen dat Sardan een gevaarlijke crimineel was. Tegelijkertijd dreigde De Mesmes dat als de verdachten ter dood zouden worden veroordeeld, geen Hollander meer veilig zou zijn in Frankrijk.⁵⁵

Toch moeten ook de achtergronden van de gezanten in het achterhoofd gehouden worden. De Engelse gezanten beschrijven de stadhouder een stuk positiever dan de Franse gezant. De Engelsen komen daarnaast langs op de jachtresidenties, iets wat in elk geval niet vermeld door De Mesmes. De Engelse koning Charles II was een oom van Willem en was een voorstander om de Oranjes weer aan te stellen als stadhouder in Holland (vóór 1672). De relatie met Frankrijk lag heel anders. De stadhouder en de Republiek hadden vaak conflict met Lodewijk XIV. In 1672 was Lodewijk XIV de Republiek binnengevallen. Willem III kon door de ontstane onrust stadhouder worden, maar moest in de daaropvolgende jaren tegen Lodewijks leger vechten.

In de correspondentie van De Mesmes is die vijandigheid ook te zien. Hij merkte een enkele keer op dat Willem graag met de hertog van Monmouth ging jagen, zoals het voorbeeld uit de inleiding waarin hij een samenzwering zag. Monmouth was protestants en zou in 1683 geprobeerd hebben om zijn vader en oom te vermoorden om zo koning van Engeland te kunnen worden. Zijn vader Charles II wilde dat zijn eigen katholieke broer James koning zou worden en daar gaven de Fransen ook de voorkeur aan. Ook het laten wachten van de secretaris van Dordrecht wordt als weinig respectvol beschreven door de Mesmes. Hij noemt Willem overigens “Prince D’Orange” terwijl de Engelse gezanten ook vaak naar hem verwijzen met “his Highness” ter onderscheid van “his Majesty” voor de Engelse koning. Of dit verschil een grotere betekenis heeft, is niet helemaal duidelijk. Het zou een gewoonte kunnen zijn uit beide landen en talen, maar aangezien De Mesmes de enige Franse ambassadeur is waarvan de correspondentie hier gebruikt wordt kan dat niet bevestigd worden. Ook een verdere zoektocht in de literatuur heeft geen uitsluitsel kunnen geven.

Vergeleken met de Franse ambassadeur lijkt de relatie tussen Willem III en de Engelse ambassadeurs veel beter te zijn geweest. In de periode dat de Engelse gezanten in de Republiek waren, had Willem een redelijk goede relatie met zijn oom. Charles steunde hem in 1672 bij zijn aantredende stadhouderschap. In 1677 ging Willem naar Engeland om te kunnen trouwen met zijn nicht Maria Stuart, dit alles ondanks de recente oorlogen tussen de Republiek en Engeland, de laatste tussen 1672-74.

⁵⁵ Ibidem, 9 december 1681, 30; Nikolaus Pfander, “Einführung”, *Masque De Fer. Face aux Louvois* (1997-2002) 5-23, 7.

Al met al beschrijven ambassadeurs op zeer verschillende wijze de gebeurtenissen rondom de jacht van Willem III. Soms is de berichtgeving positief en de andere keer negatief, vaak afhankelijk van de achtergrond van de gezant. De Engelse gezanten lijken op basis van de bronnen wel uitgenodigd te worden op residenties door de stadhouder terwijl De Mesmes dat ontzien wordt. Veelal zagen de gezanten de jachtpartijen als ontspanning al wordt er een enkele keer een link gelegd met de politiek. Veel vaker wordt er verwezen naar de afwezigheid van Willem doordat hij aan het jagen is. Dit is niet heel vreemd, aangezien de ambassadeurs tussenpersonen zijn tussen de politiek van Republiek en die van hun eigen overheid en daarmee altijd verantwoording moeten afleggen aan het thuisfront over hun zaken.

Hoofdstuk 3: Visuele representaties van jachtpartijen van de stadhouder

De jachtpartijen van Willem III werden niet alleen beschreven, ze werden ook vastgelegd in schilderijen en prenten. Vaak hadden (en hebben) deze bronnen een groter publiek dan bijvoorbeeld de correspondentie van ambassadeurs, die enkel voor een fractie van de politieke elite aan Europese hoven beschikbaar was. De manier waarop historici dit soort bronnen gebruiken, is de afgelopen eeuw veranderd. Waar afbeeldingen tot aan het begin van de tweede helft van de twintigste eeuw louter illustratief werden gebruikt, gebruiken historici vandaag de dag deze bronnen als onderdeel van de cultuurgeschiedenis van de politiek. Er is aandacht voor de historische context, het performatieve handelen van actoren en ook hun behoefte om zich op een bepaalde manier te representeren.⁵⁶ Dit is wat de Duitse historicus Holger Gräf onderschrijft in zijn artikel “Oranierbildnisse – ihre Funktion für Dynastie und Politik”. In dit artikel onderzoekt hij afbeeldingen van de Oranje-Nassaudynastie in de vroegmoderne periode. Hierbij kijkt hij onder meer naar staatsportretten, ruitersportretten en portretten waarbij de persoon is afgebeeld als een militair. Sommige van deze genres zijn ook te vinden in de schilderijen die in dit hoofdstuk uitgelicht zullen worden. Met name de schilderijen van Dirk Maas en Jan Wyck hebben elementen van deze types afbeeldingen in zich. Waar Maas en Wyck het jachttafereel zelf uitbeelden, illustreren de prenten van Romeyn de Hooghe en Jan van Huchtenburg een heel ander onderdeel van de jacht. Dat maakt dat de bronnen veelzijdig en daarom interessant om te onderzoeken. De meeste van hen komen uit musea of kunstcollecties. De beperkte achtergrondinformatie die door de websites gegeven wordt, maakt dat het erg lastig is om te bepalen wat precies het doel en het publiek

⁵⁶ Holger Th. Gräf, “Oranierbildnisse – ihre Funktion für Dynastie und Politik” in: *Oranien und Nassau in Europa : Lebenswelten einer frühneuzeitlichen Dynastie* (Wiesbaden 2018) Rouven Pons ed. 208-241, aldaar 211-212.

is geweest. Daarom is de auteur genoodzaakt om vooral te kijken naar wat de afbeeldingen representeren en wat de eventuele betekenis erachter zou kunnen zijn op basis van secundaire literatuur. Als eerste zullen de schilderijen aan bod komen. Vervolgens wordt er gekeken naar de prenten. Alle bronnen zijn afkomstig uit de tijd dat Willem III naast stadhouder in de Republiek ook koning van Engeland was.

De meeste jachttafereelen van Willem III die vastgelegd zijn op schilderijen zijn afkomstig van Dirk Maas. Dirk Maas (1656-1717), geboren te Haarlem, was een schilder en graveur uit de Republiek. In 1690 begeleidde hij Willem III en zijn leger naar Engeland waarbij hij in Ierland getuige was van de Slag aan de Boyne. Dit was de slag waarin Willem III zijn oom James II definitief versloeg. Maas heeft van deze slag later een aantal schilderijen en gravures gemaakt. In 1693 was hij actief op Soestdijk en vanaf 1697 was hij lid van “Confrerie Pictura” een genootschap van kunstenaars in Den Haag.⁵⁷ Hij zou uiteindelijk in 1717 in zijn geboortestad Haarlem overlijden. Zijn schilderijen dateren ongeveer allemaal uit de jaren 1690.

Alle vier de schilderijen laten waarschijnlijk een jachtpartij zien op het landgoed van Het Loo. De *Jachtsceñe met Prins Willem III* (afb. 1) is het enige schilderij van vóór 1692. Op de achtergrond is namelijk Paleis Het Loo te zien voordat het verbouwd werd. Een detail ervan is te zien op de site van Tuinhistorisch Genootschap Cascade.⁵⁸ Het schilderij *William III hunting at Het Loo* (afb. 2) is hier het enige van Dirk Maas dat zich niet in Nederland bevindt. Waarom dit het geval is, is niet duidelijk, want de online collectie van de National Gallery of Ireland geeft bijzonder weinig informatie over de herkomst.⁵⁹ Hoewel er officieel geen locatie bij dit schilderij wordt gegeven, doet het gebouw op de achtergrond vermoeden dat het net als het eerste schilderij gesitueerd is op de heide bij Het Loo. Aan de schilderijen is goed te zien dat het door dezelfde schilder is gemaakt. De achtergrond met natuur, de personages en de gebruikte kleuren hebben veel overeenkomsten.

Een van de meest opvallende overeenkomsten is de “nassau-blauwe jachtrok, versierd met de tekenen van de orde van de Kouseband en een oranje kokarde op zijn [Willems] hoed”, zoals Louise van Everdingen dat beschrijft in haar boek *Het Loo, De Oranjes en de jacht*.⁶⁰ Ze behandelt in haar boek onder meer de twee schilderijen *Koning Stadhouder Willem III op de Zwijnenjacht* (afb. 3) en *Willem III tijdens de hertenjacht* (afb. 4). Over het tweede schilderij zegt ze onder meer: “Willem III draagt hier een meer koninklijke en rijker bewerkte jachtrok, versierd met de tekenen van de orde

⁵⁷ <https://rkd.nl/explore/artists/51556>, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

⁵⁸ <http://www.cascade1987.nl/paleis-en-tuin-het-loo-voor-de-uitbreiding-van-1692/>

⁵⁹ <http://onlinecollection.nationalgallery.ie/objects/2880/william-iii-hunting-at-het-loo>, Dirk Maas, *William III Hunting at Het Loo* (1696) National Gallery of Ireland.

⁶⁰ Louise van Everdingen, *Het Loo, De Oranjes en de jacht*, (Haarlem, 1984) 92-93.

van de Kousenband. Zijn hoed is met een witte veer bepluimd”.⁶¹ Deze passage komt overeen met hoe Christianson in zijn artikel over Frederik II de kleding van de vorst op een van de schilderijen beschrijft, alleen geeft hij er nog wat meer betekenis aan dan dat Van Everdingen dat doet:

King Frederik personified the splendour of power as he rode forth on his white horse, Blankenborg, wearing abroad-brimmed, plumed hat and a habit of green satin silk shot with golden thread and golden buttons, with his ornate hirschfænger sword [speciaal zwaard voor parforcejacht] at his side and a glistening spear in hand.⁶²

Net als Frederik II reed Willem III ook op een wit paard met rijk uitgedoste kleding en maakte daarmee dus ook gebruik van de “splendour of power”. Dit is althans hoe Dirk Maes hem heeft geportretteerd. Belangrijk om te vermelden is dat de drijvers vaak veel donkerdere kleding droegen, waardoor Willem met zijn witte paard duidelijk de meest opvallende figuur is. In de praktijk zou Willem volgens ooggetuigen vaak een donkerbruine jas, een kleine zwarte hoed en zwarte laarzen met gouden gespen hebben gedragen.⁶³

Naast de kleding is ook de houding van Willem interessant om naar te kijken. Op drie van de vier schilderijen wijst Willem in een bepaalde richting en kijkt hij daarbij naar zijn volgers. Hiermee is meteen duidelijk dat hij de leider van de groep is. In afbeelding 3 en 4 gaat Willem op zijn paard met duidelijk hoge snelheid richting de prooi. In afbeelding 1 steigert hij met zijn paard. Deze actieve houdingen van de stadhouder-koning creëren een beeld waarin Willem een fit en gezond persoon is. Een belangrijker onderdeel van de ruitersposities van Willem is de verwijzing naar de ruitersportretten. Ruitersportretten van vorsten zijn al sinds de zestiende eeuw populair en ook de stadhouders in de Republiek hebben zich soms te paard laten vastleggen.⁶⁴ Afbeelding 1 laat Willem III steigerend op een paard zien. Deze pose wordt ook vaak gekozen in de vorstelijke ruitersportretten.⁶⁵ Volgens de kunsthistoricus Peter Robbert Rijkens bestaat er een zogenaamd “archetype” van het ruitersportret en die bevat de volgende kenmerken:

The horse moves in a collected trot as token of obedience; the rider sits up-right pointing a hand in a gesture of greeting or pacification, or holds a commander's

⁶¹ Ibidem, 93.

⁶² Christianson, “King Frederik II”, *The Court Historian* 183.

⁶³ Everdingen, *Het Loo* 89.

⁶⁴ Gräf, “Oranierbildnisse” in: *Oranien und Nassau in Europa*, Rouven Pons ed. 228.

⁶⁵ Ibidem.

baton; and the ensemble is elevated thereby projecting the sense of aloofness and authority becoming that of a ruler.⁶⁶

In het geval van Willem lijkt het wijzen echter geen begroeting of gebaar van pacificatie, maar net als bij een prent van Maurits en Frederik Hendrik wijst hij naar de confrontatie, in dit geval het prooidier.⁶⁷

Bij Maurits en Frederik Hendrik waren die confrontaties te vinden op de achtergrond. Over de achtergronden van de schilderijen is al een keer iets gezegd, zoals bij afbeelding 1 waar Het Loo van voor de verbouwing te zien zou zijn. Op afbeelding 4 is nog een ander opmerkelijk detail waar te nemen. Van Everdingen wijst erop dat er uit de laagte een koets aankomt met zes bespannen paarden. Die koets zou gebruikt worden om gasten of dames naar het jachttoneel te brengen voor “l’honneur du pied”.⁶⁸ Dit was een gebruik waarbij de rechter voorpoot van een hert tot aan het hofbeen gevild werd en daarna werd aangeboden aan een te eren gast.⁶⁹ Een andere definitie stelt dat l’honneur du pied een gebruik was waarbij “degene die ’t eerst bij ’t hert is den rechterpoot [krijgt].”⁷⁰ In de verklaring van Van Everdingen ligt de eerste definitie meer voor de hand. Dirk Maas schilderde dus niet alleen de representatie van de jacht, maar ook het publiek dat op dat moment aanwezig zou zijn.

Naast Dirk Maas’ schilderijen, bestaat er ook een schilderij van de Nederlandse schilder Jan Wyck (ca. 1644-1702) die net als Maas uit Haarlem kwam. Vanaf 1664 vestigde hij zich in Engeland en ook hij schilderde de *Battle of the Boyne* (1693). Daarnaast bestaan er een aantal schilderijen van hem waarop hij Willem III heeft afgebeeld. De Leids historicus Donald Haks merkt hier over op dat “The paintings of Wyck would have pleased William III because, like Louis XIV, he strove to acquire a great reputation.”⁷¹ In tegenstelling tot de schilder en etser Roomeyn de Hooghe is er echter geen bewijs dat Wyck officieel in dienst was van Willem. Het schilderij waar het hier om gaat is *A Royal Hunt, traditionally understood to show William III hunting in New Forest* (afb. 5). Over dit schilderij is weinig bekend. Het stond op een veilingsite die het had verkregen via de familie Carleton-Cowper uit Cumbria.⁷² Aangezien New Forest ook in Engeland ligt, lijkt het erop dat dit schilderij vooral een Engels publiek zal hebben gehad. Het opvallende aan dit schilderij is dat het veel overeenkomsten vertoont met de schilderijen van Dirk Maas. De schilders kenden elkaar

⁶⁶ Peter Robbert Rijkens, *Nassau on horseback: Meaning, form and function of Nassau equestrian imagery in the Netherlands since the 16th century* (2015) 19.

⁶⁷ Ibidem, 85.

⁶⁸ Everdingen, *Het Loo* 93.

⁶⁹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2011/11/04/jacht-1-12043479-a1030895>,

⁷⁰ Jac. Van Ginneken, 265.

⁷¹ Donald Haks, “Military Painting in Flux. Flemish, French, Dutch, and British Pictures Glorifying Kings, c. 1700”, *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies* 35:2 (2011) 162-176, aldaar 172.

⁷² <https://www.invaluable.com/auction-lot/attributed-to-jan-wyck-1640-1700-a-royal-hunt-16-c-507485cb95>

waarschijnlijk, aangezien ze beide met Willem III en zijn leger meegingen naar Ierland. De overeenkomsten in hun schilderstijl heeft bij het schilderij *Bebost rivierlandschap met Willem III en zijn gevolg te paard* ervoor gezorgd dat men niet zeker weet wie het gemaakt heeft.⁷³

Een goede vriend van Wyck was de schilder Jan van Huchtenburgh. Huchtenburgh (1647-1733) was een leerling geweest van Wycks vader en kwam ook uit Haarlem.⁷⁴ Huchtenburgh maakte onder meer de prent *Koning Willem III en Maria II Stuart rusten tijdens de jacht* (afb. 6). Mary en Willem zitten te paard terwijl om hun heen jagers, honden en paarden aan het uitrusten zijn. Op de achtergrond drinkt een man water bij een fontein.⁷⁵ Mary en Willem zijn de enigen op de voorgrond die te paard zijn en daarmee torenen ze uit boven de andere jagers, waarmee ze duidelijk de belangrijkste personen lijken. Mary valt daarbij door haar kleding en haar positie in het midden het meest op. Deze prent is een ideaaltypisch beeld en legt dus geen echte gebeurtenis vast. Mary hield niet van paardrijden en ze heeft ook nooit aan de jacht deelgenomen.⁷⁶ Het Rijksmuseum geeft helaas geen informatie over de geschiedenis van deze prent en daarom is het lastig te achterhalen wie het publiek zal zijn geweest. Prenten hadden doordat ze vaker gedrukt konden worden vaak een groter publiek dan schilderijen. En dit zal zeker het geval zijn geweest bij de Romeyn de Hooghe, een van de productiefste drukkers van dat moment.

Romeyn de Hooghe (1645-1708) was een van de bekendste drukkers van de Republiek in de tijd van Willem III. Hij werd ook betaald door de Prins van Oranje en er is consensus onder historici dat hij werkte als een “propagandist” voor Willem. Dit suggereert volgens Rijkens dat er bij de stadhouder-koning sprake was van een “explicit rulership strategy”.⁷⁷ Een van de prenten die De Hooghe maakte was *Thuiskomst van de jacht*. De prent bestaat uit drie delen en elk deel is ongeveer 36 cm breed. In het boek van Van Everdingen heeft ze een versie opgenomen.⁷⁸ Deze is iets anders dan de prent die in de collectie van het Gelders Archief te vinden is. Dit suggereert dat er meer prenten van zijn gedrukt. Bij Van Everdingen staat er op het linkerdeel boven “Etc” de opmerking “Bij Pieter Persoij: Exendit”, dit was de uitgever.⁷⁹

Op de prent is te zien hoe Willem III te paard met een jachtstoet aankomt op Paleis Het Loo. Op het linkerdeel is te zien dat er veel hovelingen van het paleis staan toe te kijken hoe de jachtstoet binnenkomt. In de karren liggen een zwijn en een aantal herten. Daarnaast valt ook het groot aantal honden op wat onderdeel heeft uitgemaakt van de jacht. Op het middendeel is een

⁷³ <https://rkd.nl/explore/images/239869>

⁷⁴ Haks, “Military painting in Flux”, *Dutch Crossing* 173.

⁷⁵ <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.44316>.

⁷⁶ Everdingen, *Het Loo* 79.

⁷⁷ Rijkens, *Nassau on horseback* 12.

⁷⁸ Everdingen, *Het Loo* 81.

⁷⁹ Ibidem.

groots eerbetoon te zien dat aan de koning wordt gehouden. Rechts voor de compagnie staat iemand van de Zwitserse Garde die op Het Loo het koninklijk paar moest beschermen. Echter, Mary heeft het nieuwe paleis, zoals dat hier op de prent staat, nooit gezien, want ze was na The Glorious Revolution nooit teruggekeerd naar de Republiek.⁸⁰ Op het rechterdeel van de prent is onder meer een valkenier met zijn valken te zien. Opvallend detail is dat rechts op het middendeel een valk te zien is die een reiger aanvalt.⁸¹ Romeyn de Hooghe heeft een uiterst gedetailleerd beeld gegeven van de jachtstoet, paleis Het Loo en alle hovelingen.

De schilderijen en prenten met Willems jachtpartijen bevatten dus veel elementen die de prestige van Willem moesten vergroten. Elementen van het ruiterportret en het neerzetten van Willem III als militair leider komen daarbij vaak voor. Bij Romeyn de Hooghe zijn ook de afgebeelde dieren belangrijk, zeker de herten waren prestigieuze prooien.⁸² Het is dan ook niet voor niets dat De Hooghe Willem afbeeldt met een succesvolle jacht waarbij hij een groot gevolg had en groots onthaald werd. De prent van Van Huchtenburgh waarbij zowel Willem als Mary op staan afgebeeld kan, gezien het feit dat Mary nooit jaagde, gediend hebben om hun koningschap te versterken net zoals Albert en Isabella van Habsburg dat deden in de Zuidelijke Nederlanden.⁸³ Alle kunstenaars die hier besproken zijn, werkten min of meer in opdracht van Willem III. Dat maakt dat de bronnen Willem altijd op een positieve manier neerzetten. Als een militair leider en als vorst. Over het publiek is bij de hier gebruikte bronnen weinig te zeggen, maar van afbeelding 4 weten we dat het als schoorsteenstuk op bestelling is geschilderd en geleverd werd in 1700. Mogelijk kwam dit te hangen in het jachthuis van Willem III aan het Uddelermeer wat ook op de Veluwe lag.⁸⁴ De andere schilderijen zullen waarschijnlijk ook ergens in een privécollectie terecht gekomen zijn, zoals het schilderij van Jan Wyck. De prenten zullen mogelijk een grotere reikwijdte gehad hebben, omdat die makkelijker vaker gedrukt konden worden. Willem III lijkt in de visuele representatie zichzelf in een “splendour of power” te hebben gehuld die onderdeel was van een expliciete strategie om het beeld van zijn koningschap te versterken.

⁸⁰ Panhuysen, *Oranje* 402.

⁸¹ Everdingen, *Het Loo* 81-83.

⁸² Richardson, “Hunting at the Courts”, *The Court Historian* 129.

⁸³ Duerloo, “The Hunt in the Performance of Archducal Rule”, *Renaissance Quarterly* 119.

⁸⁴ Everdingen, *Het Loo* 93.

1 *Een jachtscène met prins Willem III*. Dirk Maas (vóór 1692), Collectie Paleis Het Loo

2 *William III hunting at Het Loo*. Dirk Maas (1696), Dublin, National Gallery of Ireland

3 *Koning Stadhouder Willem III op de Zwijnenjacht*. Dirk Maas (1693), Collectie Historische Verzamelingen van het Huis Oranje Nassau

4 *Willem III tijdens de hertenjacht*. Dirk Maas (niet gedateerd), Rijksmuseum Paleis Het Loo

5 *A Royal Hunt*, traditionally understood to show William III hunting in New Forest, Jan Wyck

6 *Koning Willem III en Maria II Stuart rusten tijdens de jacht*, Jan van Huchtenburg (ca. 1688-1733), Rijksmuseum.

7 *Thuiskomst van de jacht*, Romeyn de Hooghe (1690-1694), Gelders Archief
Linkerdeel, nr.: 1551-552

8 *Thuiskomst van de jacht*, Romeyn de Hooghe (1690-1694), Gelders Archief
Middendeel, nr.:1551-553

Thuiskomst van de jacht, Romeyn de Hooghe (1690-1694), Gelders Archief
Rechterdeel, nr.: 1551-551

Conclusie

De jachtpartijen van Willem waren dus vaak verbonden met de politiek. Zoals bij de hovelingen te zien is, onderhield de stadhouder politieke contacten door samen te gaan jagen waarbij hij waarschijnlijk ook politieke zaken besprak gezien de internationale situatie. Daarnaast werden ambassadeurs uitgenodigd op jachtresidenties voor zaken, bijvoorbeeld het overbrengen van een brief. Dit gold althans voor de gezanten uit Engeland, het land waar Willem een betere relatie mee had dan met Frankrijk. De correspondentie van de gezanten zal een select publiek hebben gekend. Dit gold waarschijnlijk minder voor de schilderijen en zeker voor de prenten. In de visuele representatie werd er veel verwezen naar ruitersportretten en de koning-stadhouder neemt er vaak militaire houdingen aan die passen bij een oorlogsleider. De prenten benadrukken daarnaast de grootsheid van zijn koningschap (samen met Mary) en deze bronnen hebben ook de grootste reikwijdte gehad.

De houding naar de politiek is dus een zeer belangrijk element die alle bronnen bevatten. Daarmee past de representatie van de jacht van Willem III goed binnen het concept van politieke cultuur. De manier waarop dat gebeurt is ook afhankelijk van het nationale karakter zoals Formisano al aangaf. In dit geval is dat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Willem kan in Engeland bijvoorbeeld wel als een groots vorst op een schilderij gepresenteerd worden, maar

dit zou in de Republiek veel minder geaccepteerd worden.⁸⁵ Dit is onderdeel van de houding naar de politiek van de regenten, waarbij de stadhouder in de Republiek gezien wordt als een dienaar van de staat en geen staatshoofd. Toch verwijst Willem III in bronnen zoals de schilderijen toch vaak naar zijn koningschap. De jachtpartijen verwijzen, net als rituelen volgens Stollberg-Rilinger, naar iets buiten zichzelf. In dit geval zijn dat de militaire positie van Willem en zijn koningschap. Maar ook de ambassadeurs en hovelingen verwezen naar iets buiten de jacht en vaak was dit iets wat te maken had met de politiek.

Die politiek komt ook tot uiting als er vergeleken wordt met andere vorsten uit de vroegmoderne tijd. Willem maakte net als Frederik II van Denemarken en Leo X gebruik van de jacht ter verhoging van zijn prestige. De lokale bevolking kon helpen als drijvers en was daarmee tegelijk een publiek wat het jachttafereel van de vorst kon aanschouwen. Ook verstevigde Willem met de jacht zijn koningschap zoals Albert en Isabella dat deden. Hendrik VIII wilde laten zien dat hij als jager een krachtig en fit persoon was en dat hij voldeed aan het ideaal van een renaissancevorst. Willem III liet door te gaan jagen zien dat hij ondanks zijn kwakkelende gezondheid een sterke stadhouder en vorst kon zijn. De Prins van Oranje toont dus veel overeenkomsten met andere vorsten uit de vroegmoderne tijd.

Door het gebruik van verschillende bronnen zijn er verschillende visies te onderscheiden op de functie van de jacht bij Willem III. Dit komt onder meer doordat het scala aan gebruikte bronsoorten in de loop van decennia is vergroot. Waar visuele bronnen bijvoorbeeld in het begin van de historiografie over de jacht nog ontbraken, zijn ze nu niet meer weg te denken. Hier is aangetoond dat juist deze bronnen van groot belang zijn in de bestudering van het onderwerp. De achtergrond van de auteurs is daarbij van wezenlijk belang in de analyse ervan. Op deze manier wordt er getoond dat er op zeer verschillende manieren tegen de jachtpartijen van Willem III werd aangekeken. We moeten echter niet vergeten dat de jacht vooral *gebruikt* werd in de representatie van de vorst en dat dit iets heel anders is dan hoe de jacht beleefd werd door Willem zelf. Voor hem was vooral de ontspanning het belangrijkste en daarnaast droeg het ook bij aan een betere gezondheid. Het was zijn remedie tegen een jachtig leven.

⁸⁵ Rijkens, *Nassau on horseback* 165.

Bronnen:

1. *Briefwisseling van Willem III en van Hans Willem Bentinck (1656-1702)*.
2. Huygens Constantijn jr. *Journaal van 21 oktober 1688 tot 2 september 1696*.
3. Plott Thomas, Chudleigh Thomas, *The dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685), English envoys at The Hague (1926)*.
4. Mesmes Jean Antoine de Comte d'Avaux, *Négociations en Hollande, 1679-1684*, (1754).
5. Temple William, *Letters Written by Sir William Temple, Bart. and other Ministers of State, Both at Home and Abroad containing an account of the most Important Transactions That pass'd in Christendom from 1665 to 1672* (1749).

Schilderijen en prenten:

6. Hooghe Romeyn de, *Thuiskomst van de jacht* (ca. 1690-1694), Rijksmuseum Paleis Het Loo.
7. Jan van Huchtenburg, *Koning Willem III en Maria II Stuart rusten tijdens de jacht* (ca. 1688-1733), Rijksmuseum.
8. Maas Dirk, *Een jachtscène met prins Willem III (vóór 1692)*, Rijksmuseum Paleis Het Loo.
9. Maas Dirk, *Koning Stadhouder Willem III op Zwijnenjacht* (1693), Collectie Historische Verzamelingen van het Huis Oranje Nassau.
10. Maas Dirk, *William III hunting at Het Loo* (1696), Dublin, National Gallery of Art.
11. Maas Dirk, *Willem III tijdens de bertenjacht* (niet gedateerd), Rijksmuseum Paleis Het Loo.
12. Wyck Jan, *A Royal Hunt, traditionally understood to show William III hunting in New Forest*.

Literatuur:

1. Christianson John, "The Hunt of King Frederik II of Denmark: Structures and Rituals", *The Court Historian* 18:2 Royal Hunts Issue (2013) 165-187.
2. Duerloo Luc, "The Hunt in the Performance of Archducal Rule: Endurance and Revival in the Habsburg Netherlands in the Early Seventeenth Century", *Renaissance Quarterly* 69 (2016) 116-154.
3. Ebben Maurits, Sicking Louis, "Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd. Een inleiding", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014) 541-552.
4. Everdingen Louise van, *Het Loo, De Oranjes en de jacht* (Haarlem, 1984) 92-93.
5. Franke Birgit, "Jagd und landesherrliche Domäne. Bilder höfischer Repräsentation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit" in: *Die Jagd der Eliten in den Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit* (Göttingen 2000), Wolfram Martini ed. 198-218.

6. Formisano Ronald P. "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History*, 31:3 (Winter 2001) 393-426.
7. Ginneken Jac. van, *Handboek der Nederlandsche taal. Deel II. De sociologische structuur onzer taal II* (1914).
8. Gräf Holger Th., "Oranierbildnisse – ihre Funktion für Dynastie und Politik" in: *Oranien und Nassau in Europa : Lebenswelten einer frühneuzeitlichen Dynastie* (Wiesbaden 2018) Rouven Pons ed. 208-241.
9. Haks Donald, "Military Painting in Flux. Flemish, French, Dutch, and British Pictures Glorifying Kings, c. 1700", *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies* 35:2 (2011) 162-176.
10. Halperin Charles J., "Royal Recreation: Ivan the Terrible Goes Hunting", *Journal of Early Modern History* 14 (2010) 293-316.
11. Helmers Helmer, "Public Diplomacy in Early Modern Europe", *Media History* 22:3-4 (2016) 401-420.
12. Kruse Jeremy, "Hunting, magnificence and the court of Leo X", *Renaissance Studies* 7:3 (1993) 243-257.
13. Panhuysen Luc, *Oranje tegen de Zonnekoning. De strijd van Willem III en Lodewijk XIV om Europa* (2016).
14. Pfander Nikolaus, *Masque De Fer. Face aux Louvois* (1997-2002).
15. Polleross Friedrich, "'Ergetzliche Lust der Diana': Jagd, Maskerade und Porträt" in: *Geselligkeit und Gesellschaft im Barockzeitalter* Vol. 2 (Wiesbaden, 1997) Wolfgang Adam ed. 795-820.
16. Richardson Glenn, "Hunting at the Courts of Francis I and Henry VIII", *The Court Historian* 18:2 Royal Hunts Issue (2013) 127-141.
17. Rijkens Peter Robbert, *Nassau on horseback: Meaning, form and function of Nassau equestrian imagery in the Netherlands since the 16th century* (2015).
18. Stollberg-Rilinger Barbara, "Much Ado About Nothing? Rituals of Politics in Early Modern Europe and Today", *Bulletin of the GHI* 48 (Spring 2011) 9-24.
19. Wassenaar H., "Willem III als opperjagermeester van de Veluwe: een vriend van de adel?", *Virtus. Journal of Nobility Studies* 3:1 (1995) 11-24.
20. Williams James, "Hunting and the Royal Image of Henry VIII", *Sport in History* 25:1 (2005) 41-59.